

Onderzoek in de multiculturele samenleving

De Academische Boekengids 31, februari 2002, pp. 4-6.

Kort na elkaar hielden twee hoogleraren een oratie met als titel: *Psychologie en de multiculturele samenleving*. Hun boodschap lijkt te zijn: 'Let vooral niet op mijn collega!' Stelt de een voor de ingeslagen weg uit te lopen, bij de ander is een duidelijke roep tot drastische vernieuwing te horen.

Op 16 november 2000 aanvaardde David Ingleby aan de Universiteit Utrecht het ambt van hoogleraar interculturele psychologie. Aan de hierboven genoemde titel van zijn intreedende koppelde hij de vraag: *Een gemiste aansluiting?* Een half jaar later, op 11 mei 2001, aanvaardde Fons van de Vijver in Tilburg het hoogleraarschap cultuurpsychologie. Zijn verhaal kende geen ondertitel. *Psychologie en de multiculturele samenleving* is bij hem een positief geformuleerd onderzoeksprogramma dat al enige tijd loopt, en waarin geen spoor van twijfel te vinden is.

Van de Vijver betoogt dat de algemene psychologie begrippen levert die verduidelijken welke misverstanden er ontstaan wanneer groepen in de samenleving uitspraken over elkaar doen. Het belang van psychologie in een multiculturele samenleving is voor Van de Vijver echter vooral *methodisch* van aard. Er is bijvoorbeeld goed vast te stellen in hoeverre gangbare beoordelingstechnieken allerlei groepen op een onbedoelde wijze benadelen. Tests die gebruikt worden bij schoolkeuze of bij selectie van sollicitanten kunnen 'partijdig' zijn. Zo iets valt uit te zoeken, waarna men die beoordelingsprocedures betrekkelijk eenvoudig kan bijstellen.

De psychologie, aldus Van de Vijver, biedt eveneens mogelijkheden om te bepalen in hoeverre culturele minderheden zich aanpassen aan de meerderheid. Psychologen kunnen sociale barometers ontwikkelen die telkens aangeven in hoeverre bepaalde groepen assimileren, integreren, marginaliseren of zich afzonderen. Ook valt te verduidelijken of dergelijke processen thuis en buitenshuis gelijkopgaan. Verder kunnen we uitzoeken of attitudes daadwerkelijk sporen met gedragspatronen. Wie dit soort zaken vastlegt, levert een belangrijke bijdrage aan het politieke debat, want de gedachtewisseling vindt dan plaats aan de hand van concrete feiten.

Een samenleving van migranten

Van de Vijver spreekt zich niet uit over David Ingleby, en dat is jammer want de Utrechtse hoogleraar haalde in zijn oratie fel uit naar de opvattingen waarop het zojuist geschetste onderzoeksprogramma berust. Overigens werd Van de Vijver niet rechtstreeks aangevallen; zijn naam kwam slechts ter sprake als co-auteur van een onderzoeksverslag. Ingleby maakte zich in algemene zin kwaad over het soort psychologie waarin zijn Tilburgse confrater een belangrijke rol speelt. Voordat hij de staf over dit vak brak, haalde Ingleby echter eerst uit naar de westerse samenleving in z'n totaliteit.

Wie bang is dat gebrekkige integratie van migrantengroepen tot een tweedeling in onze samenleving leidt, zet volgens Ingleby de wereld op z'n kop. Een maatschappelijke onderlaag is er altijd geweest; deze heeft in ons land nu slechts een andere kleur gekregen. Het verwijt aan immigranten dat juist zij een tweedeling veroorzaken, is volgens Ingleby een schoolvoorbeeld van 'blaming the victim?.'

De helft van de generatie die momenteel in de grote steden van de Randstad opgroeit, is van buitenlandse afkomst. Vragen over assimileren, integreren, marginaliseren of zich afscheiden behoren volgens Ingleby niet alleen gesteld te worden met betrekking tot die mensen. Minstens even belangrijk is het om de dominante groepen in onze samenleving met dergelijke vragen te confronteren. Multiculturaliteit vereist aanpassing van iedereen aan allen. We zijn volgens Ingleby *allemaal* migranten, geëmigreerd naar het land van de toekomst: 'Er is in dit nieuwe land geen groep die kan zeggen: wij woonden hier al, wij weten hoe je hier leven moet.'

De psychologie gaat volgens hem mank aan het volgende. Theorieën, instrumenten en praktijken werden ontwikkeld vanuit een monoculturele optiek, 'voor en door één bevolkingsgroep'. De psychologie veronderstelt 'een witte, Noordamerikaanse of Europese culturele context'. In recente edities van studieboeken vervingen handige uitgeverij weliswaar de foto's van witte mensen door plaatjes van personen uit allerlei etnische groepen, maar dit is cosmetica. Inhoudelijk zijn die leerboeken nauwelijks aangepast aan de tegenwoordige samenleving.

Wat moet er nu gebeuren en hoe kan het anders? Ingleby schetst geen fraai omljnd onderzoeksprogramma, want daarvoor ontbreken hem de middelen. Naar zijn mening is het in elk geval noodzakelijk dat psychologen hun culturele vooronderstellingen kritisch beoordelen en waar nodig wijzigen. Bij de invoering van nieuwe begrippen, methoden en praktijken moeten die psychologen bovendien de grenzen met andere disciplines doorbreken. Er is een nieuwe mentaliteit nodig. De beoefenaars van cross-culturele psychologie, aldus de Utrechtse hoogleraar, bewaakten tot nu toe streng de grenzen met sociologie en culturele antropologie. Dat is fout: dergelijke grensposen moeten

onmiddellijk worden opgeheven.

Ingleby verafschuwt de cross-culturele psychologie niet alleen omdat dit een vak van douaniers lijkt te zijn. Hun denken deugt niet. Een voorbeeld? Dit type cultuurpsychologen onderzoekt 'individualisme versus collectivisme'. Er is gekeken in hoeverre mensen uit een collectivistische samenleving bereid zijn om rekening te houden met de belangen van anderen. Maar, zo merkt Ingleby op, in dergelijk onderzoek domineert het westerse perspectief, want het onderscheid tussen 'zelf' en 'anderen' heeft in een collectivistische samenleving weinig betekenis. De begrippen die onderzoekers hier introduceren, verdoezelen nu juist de context waarin die begrippen hun betekenis verliezen. Volgens Ingleby zouden psychologen daarom te rade moeten gaan bij de culturele antropologie en de interpretatieve sociologie om te leren hoe men nuances in persoonlijke betekenisgeving tot hun recht kan laten komen.

Cross-culturele psychologie

Klopt het door Ingleby geschetste beeld? Alweer enige tijd geleden verscheen onder redactie van Richard W. Brislin de bundel *Applied cross-cultural psychology*. Juist in een boek over toepassingen moeten we kunnen zien of dit specialisme inderdaad mank gaat aan wat Ingleby beschouwt als eenzijdigheid. En jawel, hij krijgt gelijk, want slechts in één hoofdstuk uit het boek van Brislin staan voorbeelden (uit Hawaï en Japan) van pogingen om culturele verschijnselen te beschrijven met begrippen die men 'van binnenuit' ontwikkelde. Voor het overige gebruiken de auteurs begrippen die de pretentie hebben om culturele verschillen in algemene zin te verhelderen. Tweedelingen zijn daarbij zeer populair, zoals het reeds door Ingleby genoemde onderscheid tussen individualistische en collectivistische samenlevingen.

Eén van de hoofdstukken uit de bundel bereidt Amerikanen voor op reacties die zij kunnen verwachten wanneer zij in China handel willen drijven. Collectivisme in dat land, aldus het betoog, leidt gemakkelijk tot *wantrouwen* tegenover buitenstaanders. De auteur van het hoofdstuk geeft de individualistische Amerikaanse zakenlieden daarom enkele tips voor het verminderen van wantrouwen in het contact met andersdenkenden.

Een ander hoofdstuk laat zien hoe men in verschillende culturen conflicten oplost. Amerikanen, zo lezen we hier, zijn geneigd om allerlei zaken gedetailleerd in een contract vast te leggen, maar Japanners beschouwen het juist als een teken van wantrouwen indien men reeds in de beginfase van een onderhandeling een schriftelijk stuk wil laten ondertekenen. Ook in dit hoofdstuk wordt de wereld in tweeën gedeeld, want een contract kan kennelijk 'vroeg' of 'laat' worden opgesteld.

Niettegenstaande de verontwaardiging van Ingleby over dit soort analyses, vind ik *Applied cross-cultural psychology* de charme hebben van een reisgids die de lezers op bijzonderheden wijst, en ondertussen ook nog praktische aanwijzingen verstrekt. Goede reisgidsen maken duidelijk wie wij nu wel of niet een fooi moeten geven, en hoe groot die fooi dan wel mag wezen. Van dergelijke orde zijn de opmerkingen over contracten waarmee je in sommige landen toch maar niet te snel moet wapperen, of over technieken om wantrouwen in te dammen. Alles bij elkaar is *Applied cross-cultural psychology*, net als een reisgids, heel sterk gericht op individuen die de confrontatie met een vreemde cultuur aangaan. Hoe bijvoorbeeld sociale instituties zouden moeten veranderen om een samenleving gevarieerder te maken, daarover spreekt zo'n boek zich niet uit. En dát is nu juist één van de vragen waar Ingleby mee worstelt als hij de dominantie van westerse opvattingen aanvecht.

Ingleby verzette zich ook tegen de dominantie van door psychologen gebruikte onderzoeksmethoden. Wie de door hem bekritiseerde researchpraktijk beter wil leren kennen, kan goed terecht bij een niet al te omvangrijk boek van Fons van de Vijver en Kwok Leung: *Methods and data analysis for cross-cultural research*. De hierin beschreven methoden blinken uit door elegantie en doordachtetheid, maar ze veronderstellen toch altijd een wereld die betrekkelijk stabiel is. Het blijkt inderdaad heel goed mogelijk om bijvoorbeeld psychologische tests op hun 'partijdigheid' te beoordelen; de *normen* voor het gebruik van die tests moeten dan echter wel voor langere tijd vastliggen. Wie met behulp van een psychologische test sollicitanten voor een bepaalde baan selecteert, kan dat alleen maar goed doen als in elk geval de belangrijkste functie-eisen duidelijk zijn. Wanneer deze van dag tot dag veranderen, wordt het instrument onbruikbaar en holt zelfs de 'partijdigheidsonderzoeker' mijlenver achter de werkelijkheid aan.

Misschien komt het verschil tussen Van de Vijver en Ingleby vooral neer op het volgende. Van de Vijver ziet verbetering als een geleidelijk proces waarbij telkens kleine en goed-identificeerbare onderdelen van de multiculturele samenleving veranderen, terwijl de rest niet meteen meetrilt. Ingleby vreest echter dat teveel zaken buiten schot blijven. Hij wil juist een proces bevorderen waarbij op korte termijn 'alles' ter discussie staat.

Positie van de waarnemer

Zoals eerder aangegeven, vindt Ingleby dat psychologen onder andere lering moeten trekken uit de culturele antropologie. Zoiets vraagt echter om een formidabele omscholing. Psychologen die zich op de culturele antropologie oriënteren, zullen in elk geval geschokt raken door één vraagstuk: de positie van de *waarnemer*. Hierover zijn de ideeën radicaal tegengesteld.

Om het traditionele psychologenstandpunt te verduidelijken, is het zinvol om weer het bovengenoemde boek van Fons van de Vijver en Kwok Leung door te bladeren. In hun methodologische richtlijnen lezen

we dat de rol van de waarnemer altijd zo klein mogelijk moet blijven, want het streven behoort te zijn naar *universele*, waarnemer-onafhankelijke kennis. Bij toepassing van instrumenten (zoals psychologische tests) in verschillende culturen moet interactie tussen onderzoeker en onderzochte worden geminimaliseerd, want anders introduceert men een extra bron van variatie die de gegevens moeilijk vergelijkbaar maakt.

Cultureel-antropologen, daarentegen, gaan juist heel persoonlijk om met degenen die zij onderzoeken. Hoe meer interactie, des te interessanter de gegevens. Wat dit betreft is het jammer dat Ingleby in zijn oratie niet toekwam aan een beschouwing over de mogelijkheden om disciplines te integreren, want het lijkt nu alsof hij pleit voor een mengsel van water en vuur. Stoomvorming valt daarbij zeker te verwachten.

Cultuur als raadsel

Van de Vijver beschouwt cultuur als een goed te definiëren en te isoleren variabele. De cultureel-antropologen waar Ingleby heil van verwacht, vatten cultuur volgens mij veeleer op als een raadsel. Dat is een heel ander uitgangspunt, want raadsels komen pas tot leven door degenen die er iets mee doen. Een raadsel bestaat ook alleen maar in de geest van een individu dat in verwarring is gebracht. Wie blaakt van zelfvertrouwen, heeft aan de culturele antropologie geen boodschap.

Neem het volgende voorbeeld, afkomstig uit Amerika, een samenleving waarbinnen multiculturele drama's vaak zwaarder spelen dan tot nu toe in Nederland. De antropoloog Philippe Bourgois schreef *In search of respect*, een onderzoek naar een wijk in New York waar op grote schaal drugshandel plaatsvindt door mensen van Portoricaanse afkomst. Zo'n boek staat vol met zaken die Bourgois verbijsteren. Bijvoorbeeld: afgaande op officiële statistieken zou een groot deel van de wijkbewoners moeten sterven van de honger, want hun inkomens staan niet in verhouding tot de kosten van levensonderhoud in New York. Bourgois trof echter wel armoede aan, maar van massale sterfte was geen sprake. Hoe blijven die mensen in leven? Een ander raadsel: deze wijk grenst aan één van de rijkste delen van de stad; hoe kom het dat de overgang zo gigantisch groot is? Waarom kan de arme buurt niet meer profiteren van de zo nabij gelegen overvloed?

Een cross-culturele psycholoog zou bij de beantwoording van dergelijke vragen een zekere afstand in acht willen nemen, maar cultureel-antropoloog Philippe Bourgois gaat totaal anders te werk. Hij betreft met zijn gezin een woning in de arme wijk. Vervolgens kijkt hij rond en ontwikkelt hij persoonlijke en langdurige contacten met een aantal jonge Portoricanen en hun familieleden. Onderzoeksgegevens bestaan voor een belangrijk deel uit gesprekken, opgenomen op de band. Bij het interpreteren van die gegevens is de cultureel-antropoloog overduidelijk aanwezig, juist omdat iets pas een interessant raadsel vormt als *hijzelf* het niet meteen begrijpt. Is dit bijvoorbeeld een gevaarlijke wijk? Om die vraag te beantwoorden, zoekt Bourgois in zijn herinnering naar het aantal malen dat hij is beroofd. Die frequentie valt wel mee. Maar aan de andere kant merkt hij bij het afluisteren van zijn bandjes toch ook, dat er schoten op de achtergrond klinken. Daar lette hij tijdens zijn gesprekken nauwelijks meer op, want er klinken hier altijd wel schoten. Voor zijn eigen gevoel probeert de onderzoeker nu spaarzame berovingen af te wegen tegen het frequente geknal van vuurwapens.

Bourgois laat zich tijdens zijn onderzoek een paar maal verleiden tot pogingen om 'zielen te redden'. Zoiets is een ultiem voorbeeld van persoonlijke betrokkenheid. Hij probeert een Portoricaanse jongen op een wat hoger intellectueel niveau te brengen door hem lid te maken van een bibliotheek die in een andere wijk ligt, even verderop. Dit mislukt echter; de bibliotheek wil die jongen niet inschrijven. Kennelijk wil men geen boeken uitlenen aan potentiële dieven, denkt Bourgois, en hij vermoedt dat men hemzelf voor een pedofiel houdt die alleen maar op eigen genot uit is. De persoonlijke verhoudingen waarvan Bourgois in zijn boek verslag doet, zouden door psychologen beschouwd worden als ongewenste vervuiling van onderzoeksgegevens; voor antropologen maken dergelijke relaties het juist extra gemakkelijk om zicht te krijgen op normatieve processen in een samenleving.

Zo'n onderzoeksverslag van Bourgois geeft prachtig weer waar het door Ingleby gewenste grensverkeer tussen psychologie en culturele antropologie voorlopig op stuk loopt. Waar de psycholoog omwille van de objectiviteit ruime afstand tot het studieobject wil houden, zal de antropoloog opmerken dat met name persoonlijke ervaringen inzicht bieden in maatschappelijke processen van acceptatie en uitsluiting.

Pluralisme

Een volkomen huwelijk tussen psychologie en culturele antropologie lijkt een illusie. Ingleby kan zich hierover blijven kwaadmaken, maar het gaat om onvereenigbare grootheden, daar helpt geen moedertjelijf aan. Aan het slot van zijn Utrechtse oratie zoekt David Ingleby het heil in de radicale aanpak: *'Binnen de psychologie moet het roer drastisch om: nieuw personeel moet worden aangetrokken en er moet een grootschalig programma van bijscholing en deskundigheidsbevordering voor het bestaande personeel komen. De Interculturele psychologie moet eigen medewerkers en een eigen organisatievorm krijgen en ze moet vertegenwoordigd worden in alle gremia waar besluiten worden genomen.'* Zo'n citaat staat bol van de retoriek, we kunnen er echo's uit 1968 (of uit 1917 of 1933) in horen, maar er klinkt ook wanhoop in door. Cultuurpsychologen zoals Fons van de Vijver zullen er niet door geïmponeerd raken, want zij krijgen opdrachten genoeg om met hun *piecemeal engineering* stug verder te gaan. Een dominante cultuur is trouwens moeilijk per decreet uit te schakelen. We kunnen bovendien stellen, dat Fons van de Vijver het door hem geprefereerde 'literaire genre' op kwalitatief

hoog niveau beoefent, dus waarom zou hij andere teksten moeten gaan schrijven?

Eigenlijk valt de oratie van Ingleby vooral te beschouwen als een uitnodiging aan zijn eigen onderzoeksgroep om nu alternatieve teksten te produceren die in het maatschappelijke debat sterk aanspreken. Want net als in de romanliteratuur, de poëzie of bij het vormingstoneel: oude genres zijn het snelst te verdrijven als auteurs er in slagen om ons met verrassende stijlmiddelen bij de keel te grijpen.

Karel Soudijn is universitair hoofddocent psychologie aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg.

Besproken boeken:

Bourgois, Ph., *In search of respect: Selling crack in El Barrio*. Cambridge: University Press, 1995.

Brislin, R.W., (ed.), *Applied cross-cultural psychology*. London: Sage, 1990.

Ingleby, D., *Psychologie en de multiculturele samenleving: een gemiste aansluiting?* Utrecht: Ceres, 2000.

Vijver, F. van de, *Psychologie en de multiculturele samenleving*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant, 2001.

Vijver, F. van de, en **K. Leung**, *Methods and data analysis for cross-cultural research*. London: Sage, 1997.